

ACC. N:R M. 11434:/.

Växter

1

hushåll, läkekonst och magi.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Kuf 72

Hushåll. Såväl odlade som vilda växter spelade en stor roll i forna tiders hushållning. Det var särskilt under missväxtår som folket inom S. Möres skogsbygd var hänvisade till att dryga ut mjölet med söndermald torkad bark och knoppar av träd, vanligen lind. Barken valdes med urskillning och man tog endast savlagret eller bastlagret, som torkades och finmalades till mjöl. Att mala samman kork- och bastlager var ej brukligt. Dessutom kokades soppa på långröt (*Agropyron repens*) som plockades i åkrarna. Denna växt kom till användning i fäskt tillstånd

Tidigt på våren tog man vara på nässlor eller nättler, som dialektnamnet lyder (*Urtica dioéca*). Man kokade då nättelkål som supanmat, och nättler dugde till människoföda, tills göken hade galit på dem. Efter den stunden ansågs de för kärva som människoföda och användes endast som svinmat.

Tidigt på våren torkades knoppar av lind och maldes till mjöl för att dryga ut brödet. Några andra knoppar än av det nämnda slaget är inte känt att man använde till mat åt män-

niskor i denna trakt. Men bark av ungtall torkades och maldes för att dryga ut mjölet. Då skrapades korklagret för^{-3t} bort så att endast savlagret var kvar. En urgammal sed i denna trak⁴ var ^{du}man på Valborgsmässodagen den 1 maj skulle "dricka malle i hasöna", vilket gick så till att man klättrade upp i toppen på en tall och skar bort barken, varefter man sög i sig den sötaktiga saven. Det skulle, trodde man, ge kraft och styrka under sommaren.

Syre (Rumex Acetósa) plockades och åts som pålägg till bröd. Det fick då ersätta sovel.

Morötter kom tillanvändning vid beredningen av smör. Dels drygades smöret ut med med morotmos och dels färgades det med en urlakad ~~saff~~ morotmassa, så att det fick en vacker gul färg. Att få någon växt som ersatte tobak var svårt, men det hände att personer för att på något sätt döva sitt nikotinbegär tor-kade körsbärslöv och rökte.

Kaffebönor blev många gånger ersatta med ~~hå~~mbakade brödkulor, som stöttes eller maldes likt kaffebönor och lades på. Därtill sattes en bit cikoria och så hade man ett efterlängtat kaffe utan större kostnad. Att på detta vis tillaga sitt kaffe brukade många fattiga i trakten under förra århundradets senare decennier.

ACC. N:R M. 11434:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Svamp som mat förekom inte här, fast man alltid under våren brukade plocka murklor, som trädde på snören och såldes efter vikt hos lanthandlaren och betalades med 6 skilling lodet. Handlaren avyttrade sedan det samlade partiet i Karlskrona ~~da~~ han var där och gjorde sina uppköp för sin affärsverksamhet. Det var endast toppmurklor som godtogs, stenmurklan benämnd "käringsöron" ratades. Murklor kallas här: en måttel, flera måttler. Någon annan svampsort förekom inte till människoföda, fast en svagare ansats gjordes under 1880-talet, ^{en lilla bit öka svamp} då en mykolog besökte trakten och undervisade folket om ätliga svampar under någon dag. Det blev emellertid inget resultat av det och vem som skickade ut honom är inte bekant. Som blodstillande medel användes fnocksvamt eller röksvamp, som för det ändamål brukade plockas och gömmas i hemmen för att ha till hands vid behov. Björklag brukade man under savtiden tappa ur björkarna och inkoka till en sötaktig sirapsliknande vätska, som sedan förtärdes, fast man allmänt påstod, att man fick huvudvärk av det. Någon kryddgård var inte vanligt under förra århundradet. Mot slutet började enstaka personer anlägga några sängar med en köksträdgårdsväxter såsom lök, morötter och palsternackor etc. Men det var inte så allmänt bland bönderna.

Perenna växter var de vanligaste i blomsängen. Varje gård, där man hade sinne för blommor och deras skötsel, hade en liten blomrabatt, och där fann man då lovendel (*Lavendula spica*), a-brodd (öppet a-ljud som i hatt) (*Artemisia abrotanum*) och malört bl. a. med kryddoft. De båda förstnämnda användes till kryddkvast, då man gick till kyrkan och då man för övrigt ville vara elegant, och malörten användes som medicinalväxt i brännvin som därigenom blev synnerligen hälsosamt.

De vanliga gorbladen (*Plantago major*) hade en läkande förmåga och användes som plåster på sår, då man skadades ig.

Dessutom kunde man åstadkomma en helande drog av ekbark, rönnbark och urin att badna på ömma leder ^{och} sår. Det var billigt att åstadkomma och hade en sällsynt verkan. Det användes för såväl människor som djur.

Då bina svärmade gällde det att få in svärmen i en tom kupa. För att underlätta detta brukade man gnida kupan invändigt med kallgräs vilket här är namnet på älggräs (*Filipendula ulmaria*) Den starka doften som bladen ger vid gnidning lockade bina in i kupan och svärmen var klarad.

Det var gamla erfarna män, som kände till dylika medtoder. Det var praktiserat av åtskilliga generationer och man tvivlade aldrig på den verkan, de hade.

Som svinfoder brukade man koka roten av blåä eller skogskalla missne, (*Calla palústris*). Blåä kallades den på orten på grund av de stora bladen. Att koka blåä var besvärligt men då svinen åt det med begärlighet, så drog man sig inte för besväret. Det var huvudsakligen den fattigare befolkningen som använde detta slags foder, då inget annat stod att få. Det var brukligt ända in på 1870 och 1880-talet. Vanliga brännässlan som svinfoder var brukligt ända fram mot seklets slut. Nättelbladen repades av och koktes i en stor bykgryta till en grönaktig välling och gavs till svinen. Det dugde att dryga ut svinmaten med, då det var knalt med mera närande foder.

På åtskilliga platser bl. i Vidbäcksmåla man växte Statt upp och gack, ryl (*Chimáphila umbelláta*). Dit gick många för att plocka växten, som användes vid bindning av begravningskransar. Det var i all synnerhet då man skulle ha en krans under vintern och det var svårt att få gröna växter, som Statt upp och gack plockades, de läderartade och övervintrande bladen bildade en vacker förening med någon inomhusblomma. Otaliga kransar av denna växt har under tidernas lopp bundits här i trakten och prytt mången ~~li~~ likkista på den sista färden.

En annan växt som kom till användning för samma ändamål var krösenaris, lingonris (*Vaccínium vitis idéa*). Liksom den förutnämnda var den grön även under vintern och fanns i stor mycken-

het överallt i skogarna inom Gullabo socken. Utom detta hade man det avlövade blåbärsriset ~~att~~ tillgå vid kransbindning. Då dialektnamnet på blåbär här är sväron eller svään heter riset av växten svänaris. Alltså kunde de tre huvudbeståndsdelarna i en gravölskrans under 1800-talet i denna trakt vintertid utgöras av stätt opp och gack, krösenaris och svänaris

Vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*) användes inom folkmedicinen.

Bladen torkade och förvarade på ett torrt ställe för att vid behov kokas i vatten vä^rfter avkoket dracks kallt. Det var ett bra medel för magvärk. Säkerligen har ett äldre namn för denna växt förekommit men är numera ej brukligt. Bladen plockade före midsommar och hade då enligt folktron större värde som läkemedel. Senare på sommaren försvann den helande egenskapen.

En växt, som användes mot värk i benen, var taklök (*Sempervivum tectórum*). Den skars då i skivor och lades på det ställe där värken förekom. Den skulle då vara i friskt tillstånd och inte torkad. Denna metod kunde därför inte komma till användning annat än under sommaren, då växten var grön.

Kuggamås eller lummer (*Lycopodium selago*) plockades och ~~h~~ands till kvastar eller viskor att sopa med. (*Lycopodium clavatum*) kallades puff och sporgömmena plockades och torkades, så att sporerne föll ut och samlades upp och för att åstadkomma hastigt

ACC. N:R M. 11434:7.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

uppblossande låga, då den antändes. Det var en pojklek under mörka höstkvällar. I den kupiga handflatan hälldes litet "puff", spornmjöl och så sattes en brinnande tändsticka mellan ett par fingrar och näkten kastades upp och antändes.

Vitlök (*Allium sativum*) hade stor användning inom magien och läkekonsten. Det var ett osvikligt medel mot all slags förgöring och trolldom. Om man sydde in vitlök i remtygen, kunde ingen förgöra hästen och många gånger var det tillräckligt att något titet vitlök var insmugit i piskskaftet. Tillsammans med vågastål lades vitlök i tröskeln till fähuset och tillsammans med stinkomsten och ändalöst trä lades det in i bösstocken, för att ingen trollkunning person skulle kunna skämma eller förgöra bössan.

Nässelfeber benämndes älvablåsten, och den som fick sjukan kunde få men därav för livet. Därför var det nödvändigt att kunna råda bot för det onda redan i dess första yttring. Om någon hade symptom som tydde på att älvablåsten var i faggorna, var det bäst att iakttaga förbyggande medel. Ett sådant var att skära en nättelp^{ri}ä, nässelp^{ri}ä, av en vanlig brännässla och genom den blåsa på den sjuke i ansiktet. Detta skulle upprepas åtskilliga gånger varefter man kunde skönja en märkbar förändring till det bättre.

ACC. N:R M. 11434:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Mås är benämningen på mossor, som användes för olika ändamål. Av den vanliga stenmossan kunde man bereda ett färgämne, s.k. måsabrunt. Tillvägagångssättet var enkelt. Mossan plockades och rengjordes så mycket som möjligt från jord och annan förorening och lades i en panna och kokades, så man erhöll en mörk välling, vari det betade föremålet. Vanligen ylle, lades och kokades en stund. Därpå togs det upp och vreds försiktigt ur, kramades ur, och fick torka. Då framträdde en tydlig brun färg. Det var bl.a. strumpor, ylletröjor och yllekoftor, som man färgade måsabrunt. Vitmåss eller vitmossor som det riktiga namnet lyder, plockades i sumpiga mossmarker och torkades och användes i stället för trasa, då man skurade. Den sög upp fuktigheten från golvet och det allmänna omdömet var att golv, som skurades och torkades med vitmossor blev vitare än det som torkades med vanlig tygtrasa. Den på så sätt använda mossan kastades sedan bort med skurvattnet. Vid varje boställe fanns för den skull ett litet upplag av torkad vitmossor förvarad på ett torrt ställe för att vid behöva tas i anspråk. Det var ett billigt material och särskilt den fattigare befolkningen betjänade sig därav vid rengöring. Däremot användes det aldrig som strö under djuren i lagård och stall. Inte ens torvströ kom till användning trots en torvströfabrik inom socknen. Den var anlagd i Fenet i Troxhult

och ägdes av några personer i Karlskrona. Produkten såldes till de större gårdarna i Sydsverige.

Bland de magiska växterna intog vitlöken den förnämsta platsen. Den kom till användning mot allt trolltyg och skyddade mot förgöring och sjukdom. Den var dessutom lätt att anskaffa och kunde utan större olägenhet medföras såsom insydd i kläderna eller dold i remtyg och piskskaft som skydd mot djuren. Libbsticka kom också till användning såsom ett bra medel mot hårdmjölkande kor och som skydd mot ormar i bostadens närhet.

En mycket vanlig förgväxt, som användes nästan av alla, då man ville färga gult, var ålamärke, mjölke, (Chamaenérion angustifolium). Blommorna lämnade ett gult färgämne som man kunde färga ylle med. Först betades föremålet och sedan kokades tillsammans med blommorna en stund, varpå det togs upp och kramades ur och fick långsamt torka.

För att göra färgen kraftigare tillsattes apelpark, som kom hela blandningen efter färgvätskan att ge en klarare färg. Något ljusare gul färg kunde man få av hundkäxblommor (Anthriscus silvéstris) eller hunnkäxel som provinsnamnet lyder. Dessutom tillsattes albark och apelpark. Man fick då en mörk gul färg. Det var yllegarn man färgade på så sätt. Ett sådant yllegarn fick en gulsotspatient krypa igenom för att återfå sin hälsa.

Björnbär förkommer i stormyckenhet i gården och hagmark och har liksom övriga bär ätits direkt plockade. I gången tid var det ont om socker och någon syltning av skogsbär kunde inte komma ifråga. Det var endast hallon som kokades till saft och sötades. Övriga bär åts färska till mjölk. Björnbären var em ellertid inte så eftertraktade. Det var vanligen barn som smorde kråset med dem. Man kan skilja på tvenne arter i denna trakt.

Den ena med större bär och längre och grövre revar. De kallas av folket gubbatarmar och den andra med mindre bär och smälare stänglar eller revar kallar man käringarever.

Av den vanliga slånbusken tog man de vassa stamtornarna och skrapade fria från bark och lät dem torka i några dagar på den varma spishyllan, så att de blev hårda som metallnålar. De kom sedan till användning då man gjorde korv vid slakten. Man stack igenom korvskinnet med nålen och på så vis hindrade innehållet att rinna ut. Både blod- och hackkorv tillslöt med en törnnål i varje ände. (Som särskild anmärkning eller jämförelse kan nämnas, att folket i Filipstads Bergslag, där inga slånbuskar växer, i stället för korvspetor eller korvstickor av trä, har sådana av mässing. De togs av då korven skulle ätas och gömdes år efter år för att användas vid varje slakt. Om man då, som ofta hände, gav bort en smakkorv, så skulle mässingsnålarna lämnas tillbaka.)

ACC. N:R M. 11434: //

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Komjan, som är lika med kummin, hade stor användning i hushållet. Det var kryddsmaken som man satte stort värde på. Då man gjorde ost under efter sommaren, hade man alltid mer eller mindre kummin i osten och i det tillredda löpet var kummin en ingående ingrediens. Dessutom användes det även i bröd, fast då mycket sparsamt.

Kummin växer överallt här i trakten och plockades under sommaren och torkades för att ha till hands vid behov. Då man köpte ett nöt, en ko eller ox e.d. och ledde hem, brukade man alltid taga litet av det boss, som fanns i djurets bås med sig hem och strö ut det i det nya båset för att icke djuret skulle vantrivas. Det var även ett medel mot förgöring på det nya stället eller under vägen dit. Sista gången detta omtalas var under 1880-talet, då Niklas hustru i Kyrkebo köpte en ko av Per Jonasson i Tuthult. Då köpet var avslutat och kon skulle lååas bort, gick Malmanickan - så kallades gumman - upp i båset och stoppade ena fickan full med boss för att ta med sig hem. Gumman ansågs som trollkunning av folket i trakten. Både Niklas kallad Malmanicklasen och hans hustru dog under 1890-talet. De efterlämnade en förmögenhet av 3.000 - 4.000:-kronor, som många personer i traktentrodde att de hade trollat till sig.

Mjöldrygan ansågs äga en märklig förmåga mot gallkor och mot kastning. Det var därför brukligt att man under tröskningen och då man "pensade" rågen (slog neken mot logbalken, så kornen ramlade ut), att man plockade ur alla mjöldrygor och gömde för att ge in som medicin åt kor, som inte ville "löpa" i rätt tid. Många personer fanns förr som kände till växternas egenskaper och som beredde därav såväl förgörande som läkande medel.

En känd trollkvinna eller klog gumma levde under 1800-tallets senare hälft i Trankvill. Hon var ofta anlita av personer som behövde hjälp mot åkommor av olika slag. Hon hette Anna och kallades allmänt Lass²Anna.

Asp ansågs för ett undergörande träslag i många fall. Det var då vanligen tandvärk man kunde bota med en aspsticka. Det gick så till, att man gick till en asp och försiktigt lossade barken och skar en sticka ur veden och petade med den i den värkande tanden varpå stickan sattes åter in i stammen och barken veks över. Det förekom även att man läste någon ramsa och tala till trädet. En gumma i Petamåla använde följande ord vid sådana tillfällen: Snälla asp tag min tandvärk!

Trollharaspy, tröllsmör, slemsvamp, ansågs som exkrement av en trollhare och därför fick man inte komma i beröring med det för att inte råka ut för sjukdom eller olycka. Det var särskilt jägare, som kunde råka ut för förgöring och otur i skogen, om de träffade på trollharaspy under sin vandring.